

5. Судзеднік 1468 г. Статуы Вялікага княства Літоўскага

У XV ст. судовыя справы разглядаліся не на надставе законаў, *«юстыцыя кіравалася выключна звычаем і разважаньнямі кожнай паасобку галавы і сумленнем, як здавалася кожнаму суддзі, больш справядліва і правільна, і вельмі нястала»* (Гісторыя Беларусі ў дакументах. – С. 403).

Так адзначаў стан судаводства вялікі князь Літоўскі Жыгімонт I у грамаце 1522 г., хоць і да гэтага часу выдаваліся розныя граматы, якія павінны былі забяспечыць абарону правоў феадалаў і іншых груп насельніцтва, а таксама адзінства права для ўсёй дзяржавы.

Першая спроба ўсталяваць адзінства прававых нормаў на ўсёй тэрыторыі, абмежаваць самавольства судзяў, а таксама ўзмацніць прававую ахову феадальнай маёмасці і ўвесці жорсткія меры пакарання злачынцаў была зроблена ў Судзебніку 1468 г. У гісторыка-прававой літаратуры выказваліся розныя думкі пра яго назву. У самім тэксце закона ён называецца «ліст», што ў тых часы мела такое ж значэнне, як і «грамага». Пры першай публікацыі – ў 1826 г. І. Даніловіч назваў яго «Статут Казіміра», але гэтая назва ў рускай гістарычнай літаратуры не атрымала падтрымкі. І ў сучаснай літаратуры гэты «ліст» называюць Судзебнікам Казіміра. Рукапісны тэкст Судзебніка не быў падзелены на артыкулы. Пры публікацыі яго падзялілі на 25 артыкулаў. Такое надзяленне прынята і ў сучаснай гістарычнай літаратуры.

Судзебнік быў зацверджаны вялікім князем на агульнадзяржаўным сойме 29 лютага 1468 г. пасля абмеркавання з князямі, нанамі-рады і «с *всім посполством*». Ён, як і большасць заканадаўчых актаў Вялікага княства Літоўскага таго часу, быў напісаны на беларускай мове. У аснову яго было пакладзена мясцовае беларускае звычайнае права ў спалучэнні з новымі прававымі нормамі, вырацаванымі судовай і адміністрацыйнай практыкай, у адпаведнасці з новымі сацыяльна-эканамічнымі ўмовамі.

У арт. 1 звяртае на сябе ўвагу ўпершыню вызначаная ў нашым заканадаўстве норма, якая забараняла перадаваць пацярпеламу дзяцей ва ўзросце да сямі гадоў, бацькі якіх былі вінаватыя ў крадзяжы і не мелі магчымасці плаціць за шкоду. Арт. 5 і 6 абмяжоўвалі адказнасць жонкі і дарослых дзяцей злодзея, калі яны не ведалі аб злачынстве і не карысталіся крадзеным, бо па старажытнаму звычайнаму праву разам са злодзеём адказнасць несла ўся яго сям'я. Тым самым у Судзебніку атрымала замацаванне ідэя індывідуалізацыі пакарання.

Новым было ў законе вызначэнне злачынства як супроцьпраўнага дзеяння. Паводле старажытнага звычаёвага права, калі быў злоўлены злодзей з крадзенымі рэчамі (палічнае, «*лицо*»), то такія рэчы ішлі ў даход суддзі (забіраліся ў двор), а пацярпеламу належала выплаціць у двайным памеры вартасць гэтых рэчаў з маёмасці злодзея і яго сям’і. У Судзебніку гэта правіла падверглася абмежаванню. Калі злачынец не меў чым плаціць, то суд павінен быў вярнуць палічнае пацярпеламу.

Узмацненне феадальнага прыгнёту і пазбаўленне залежных сялян (граматай 1447 г.) права вольнага адыходу ад феодала было замацавана ў арт. 24, якім прадугледжвалася пакаранне смерцю таго, хто дапамагаў сялянам або чэлядзі ўцякаць ад сваіх паноў. У гэтым артыкуле гаварылася: «*А который будет люди выводить, а либо челядь невольную, а хватятъ с лицом – того на шыбеніцу*» (БЭФ. Т. 1. – С. 130).

У Судзебніку ўпершыню атрымала заканадаўчае замацаванне запалохванне – як адна з асноўных мэт пакарання ў феадальным праве. Паводле звычаёвага права, злачынец, асуджаны да смяротнай кары, мог ад яе адкупіцца або быць перададзены ў няволю таму, хто пацярпеў, або яго блізкім. Судзебнік забараняў вызваляць злачыцца ад пакарання. «*А над злодзеем милости не надобе*», – сведчыў арт. 12. Заканчваўся Судзебнік прадпісаннем, якое абавязвала ўсіх жыхароў утрымліваць у належным парадку дарогі і маеты. За парушэнне гэтай павіннасці накладалася кара ў 10 руб., г. зн. у 1000 грошай.

Выданнем Судзебніка быў пакладзены пачатак новаму этапу ў развіцці прававой тэорыі, практыцы заканадаўчай дзейнасці дзяржаўных органаў, новых прынцыпаў сістэматызацыі і кваліфікацыі феадальнага права, якое завяршылася выданнем Статутаў Вялікага княства Літоўскага.

Праца па падрыхтоўцы першага Статута Вялікага княства Літоўскага вялася на працягу некалькіх гадоў у першай чвэрці XVI ст. Да 1522 г. быў падрыхтаваны праект Статута, але яго не зацвердзілі і праца па яго складанню працягвалася. Толькі 29 верасня 1529 г. ён быў уведзены ў дзеянне.

Хто ўдзельнічаў у падрыхтоўцы першага Статута, цяпер вызначыць немагчыма. З вядомых вучоных-юрыстаў, што жылі ў той час у Вільні, дзе вялася асноўная праца па яго складанню, можна назваць толькі аднаго беларускага вучонага-гуманіста Францыска Скарыну, які стварыў у той час першую ва Усходняй Еўропе друкарню і пачаў выдаваць кнігі на беларускай мове.

Францыск Скарына меў ступень доктара медыцыны і доктара свабодных навук, у тым ліку і доктара права, а значыць, – меў самую высокую для таго часу юрыдычную адукацыю, і вельмі верагодна, што ён удзельнічаў у падрыхтоўцы праекта Статута. З прац, якія апублікаваў Скарына, відаць, што ён ведаў мясцовае звычайнае беларускае права, гісторыю рымскага права і права іншых дзяржаваў. Супастаўляючы некаторыя нормы Статута з прававымі поглядамі Скарыны, можна сказаць, што шмат ідэй, выказаных ім, былі скарыстаны ў Статуце, што дае падставу меркаваць пра удзел Скарыны ў падрыхтоўцы праекта Статута. Гэтае меркаванне пацвярджаецца яшчэ і тым, што ўрад меў намер выдаць Статут друкарскім спосабам.

Аналіз нормаў Статута паказвае, што за асноўную крыніцу яго было ўзята звычайнае права беларускіх земляў, якія складалі цэнтр Вялікага княства Літоўскага, а таксама нормы пісанага права, што былі ў раней выдадзеных прывілеях. У Статуце былі запісаны асноўныя прававыя ідэі таго часу, адлюстравана праваўсведамленне насельніцтва, акрэслена воля пануючага класа, накіраваная на ўсталяванне і замацаванне парадкаў, выгодных і пажаданых феодалам.

Пры распрацоўцы Статута ўпершыню былі вырашаны вельмі складаныя тэарэтычныя і практычныя пытанні, такія, як размежаванне нормаў права паміж асобнымі галінамі, размяшчэнне іх у пэўнай сістэме. Было ўведзена шмат новых палажэнняў, раней невядомых праву Вялікага княства Літоўскага. Калі ўлічыць, што надобных сістэматызаваных зводаў мясцовых законаў у той час не было ні ў адной з еўрапейскіх дзяржаваў, дык яшчэ больш зразумелыя будуць цяжкасці, якія ўзніклі пры падрыхтоўцы Статута, і больш відавочныя заслугі яго складальнікаў.

Паводле свайго зместу, Статут 1529 г. не быў кодэксам (як яго памылкова называюць многія гісторыкі), бо кодэкс – гэта заканадаўчы акт, у якім сістэматызавана выкладзены нормы права, што належаць да якой-небудзь адной яго галіны. У Статуце ж сабраны і размеркаваны ў пэўным парадку нормы дзяржаўнага, зямельнага, адміністрацыйнага, цывільнага, сямейнага, крымінальнага, працэсуальнага і іншых галін права, што ўласціва зводу законаў. Складзі ж яго навагу наш час куды цяжэй, чым асобны кодэкс па якой-небудзь адной галіне права.

Статут 1529 г. складаецца з 13 раздзелаў, якія ў сваю чаргу падзяляюцца на артыкулы. Першапачаткова ў Статуце было 244 або 245 артыкулаў. У 30-х гг. XVI ст. ён быў дапоўнены, у выніку чаго колькасць артыкулаў павялічылася да 283, а па Слуцкаму спісе – да 278. Розніца ў колькасці артыкулаў тлумачыцца тым, што афіцыйны тэкст Статута не быў надрукаваны і не ва ўсе спісы яго былі своечасова ўнесены дапаўненні.

Пад уплывам ідэй гуманізму ў Статут 1529 г. былі ўпершыню ўнесены нормы, якія некалькі абмяжоўвалі самавольства магнатаў, абвясчалася правіла, згодна з якім, людзі, як убогія, так і багатыя, павінны былі судзіцца згодна

з гэтым Статутам. Вялікі князь абавязваўся захоўваць тэрытарыяльную цэласнасць дзяржавы, не дапускаць іншаземцаў на дзяржаўныя пасады, не даваць ім маёнткаў, земляў, чыноў, захоўваць існуючыя законы і выдаваць новыя толькі з панамі раднымі. Больш дакладным павінна было стаць судаводства, абмяжоўваліся судовыя пошліны, рэгламентаваўся ўдзел адвакатаў у працэсе.

Гаворачы пра станоўчае ў Статуце, трэба адзначыць, што з пункту гледжання юрыдычнай тэхнікі ў ім можна знайсці шэраг недахопаў – нормы крымінальнага права размешчаны ў некалькіх раздзелах, не вылучаны ў асобныя раздзелы нормы цывільнага права і г. д. Але трэба мець на ўвазе, што ў пачатку XVI ст. ні ў тэорыі, ні ў практыцы не было выразнага размежавання права на асобныя галіны і складальнікі не зрабілі ніякага парушэння, змясціўшы ў першыя раздзелы Статута нормы, якія вызначалі характар зямельных праваадносін, правы і абавязкі класа феодалаў, некаторыя нормы крымінальнага і цывільнага права.

Статут 1529 г. мае важнае значэнне і як помнік культуры і мовы беларускага народа. Напісаны на беларускай мове, ён дае магчымасць паўней вывучыць літаратурны стыль, лексіку і лад дзяржаўна-прававой тэрміналогіі і мовы таго часу. Выданне Статута было велізарным якасным скачком у справе кадыфікацыі і сістэматызацыі заканадаўства. Разам з тым Статут з’явіўся трывалай асновай для далейшага развіцця заканадаўства, ён быў галоўнай крыніцай, асновай пры падрыхтоўцы Статута 1566 г.

Новыя сацыяльна-эканамічныя змены ў княстве ўжо ў сярэдзіне XVI ст. патрабавалі і змен у заканадаўстве. Рост і павелічэнне феадальнай уласнасці ўзмацнялі феадальны прыгнет, абеззямельванне сялянства (ствараліся фальваркі, павялічваліся панскія ўгоддзі). У палітычным жыцці аслаблялася роля знатнай арыстакратыі і ўзмацня-

лася значэнне «новых» буйных феадалаў, такіх, як Радзівілы, Сапегі, Хадкевічы, Кішкі, Пацы і інш.

Змены, якія адбываліся ў сацыяльна-палітычным жыцці ў 40-50-х гг., патрабавалі ўдасканалення права.

Недахопы права адчуваў і сам урад, таму ён неаднойчы спрабаваў абнавіць заканадаўства. Найбольш істотныя захады па падрыхтоўцы праекта новага Статута былі зроблены ў 1551 г., калі была створана адпаведная камісія. Меркавалася, што камісія будзе складацца з дзесяці чалавек – пяці католікаў і пяці праваслаўных, але дакладна сказаць, які сапраўды быў яе склад і ўвогуле ці была яна створана, нельга. З тэксту Бельскага прывілея 1564 г. бачна, што ў камісіі па падрыхтоўцы праекта Статута былі і іншыя асобы. «... *Обраны на то были через них же самых и с посродку тех же станов особы певные, рады наши, маршалкове, врядники земские, хоружие и иные особы ряду и народу шляхетского и доктори прав чужоземских*» (Любавский М. К. Литовско-Русский сейм. – М., 1901. Прилож. – С. 135).

Працай па складанню Статута 1566 г. кіраваў выдатны беларускі дзяржаўны дзеяч ваявода віленскі, канцлер Вялікага княства Літоўскага, маршалак земскі, староста берасцейскі Мікалай Янавіч Радзівіл Чорны. Яго памочнікам у гэтай справе быў маршалак дворны, пісар (потым падканцлер і пазней канцлер), староста магілёўскі Астафей Багданавіч Валовіч. У працы па складанню Статута бралі ўдзел два «*докторы прав чужоземскіх*» – Пётр Раізіў «*гішпан з Арагона*» і Аўгусцін Ратондус Мялецкі з Вільні. Значную працу зрабілі ўдзельнікі соймаў і службовыя асобы органаў дзяржаўнага кіравання. Яны выконвалі і ўсе арганізацыйныя справы.

Той факт, што праект Статута абмяркоўваўся на соймах пачынаючы з 1561 г., сведчыць пра актыўны удзел

шляхты ў яго падрыхтоўцы. Канчаткова Статут быў ухвалены на Бельскім сойме 1564 г. Спачатку меркавалі ўвесці новы Статут у дзеянне з 11 лістапада 1564 г., але справа зацягнулася і ён пачаў дзейнічаць з 1 сакавіка 1566 г. Выдадзены ён быў з дадаткам да яго прывілеяў 1563, 1564 і 1565 гг.

Статут падзяляўся на раздзелы і артыкулы. Усяго было 14 раздзелаў. У першым былі сабраны артыкулы, што абвяшчаюць асноўныя прынцыпы права Вялікага княства, а таксама нормы, што належаць да дзяржаўнага права і дзяржаўных злучыстваў. У другім раздзеле змешчаны нормы, якія рэгулююць абарону земскую. У трэцім выкладзены правы шляхты і, ў прыватнасці, арт. 12 абавязвае вялікага князя не прымаць новых законаў без сойма. У чацвёртым гаворыцца пра суддзяў і суды, асноўныя нормы працэсуальнага права; у пятым – нормы шлюбна-сямейнага права; у шостым – аб апеках; у сёмым – аб запісах і продажах, г. зн. аб праве адчужэння маёмкаў пад умовай закладу і продажу; у восьмым – аб тэстаментах (завяшчаннях); у дзевятым – аб зямельных спрэчках; у дзесятым – аб лясных промыслах. У адзінаццатым, дванаццатым, трынаццатым і чатырнаццатым раздзелах выкладзены нормы крымінальнага права аб гвалтоўніцтвах і злчыствах супраць шляхты, аб злчыствах супраць простых людзей, аб маёмасных злчыствах і іншых злчыствах, – у прыватнасці аб дапамозе збеглым феадальна-залежным сялянам або чэлядзі нявольнай.

Да найбольш важных нормаў, выкладзеных у Статуце, належаць нормы дзяржаўнага права, што вызначылі склад тэрыторыі дзяржавы, парадак утварэння і дзейнасць дзяржаўных органаў, правы і прывілеі пануючага класа.

Тэрыторыя дзяржавы ў час выдання Статута 1566 г. у адміністрацыйна-прававых адносінах падзялялася на дзве часткі: цэнтральную (не ў геаграфічным, а ў дзяржаўна-прававым сэнсе) і землі *«прыслухоўваючыя да таго пан-*

ства». Цэнтральная частка дзяржавы у помніках права называлася Вялікім княствам Літоўскім, таксама, як і ўся дзяржава цалкам, ці проста Літвой. У яе ўваходзілі наступныя княствы і наветы: Берасцейскі, Браслаўскі, Віленскі, Вількамірскі, Валкавыскі, Гародненскі, Кобрышскі, Клецкі, Ковенскі, Лідскі, Мінскі, Мсціслаўскі, Наваградскі, Ашмянскі, Пінскі, Рэчыцкі, Слоніўскі, Слуцкі, Троцкі і Упіцкі. З гэтага пераліку відаць, што асноўную частку тэрыторыі цэнтральнай часткі, ці Літвы, складалі беларускія землі. У землі «прыслухоўваючыя» ўваходзілі Віцебская, Вальшская, Жмудская (паўночна-заходняя частка этнаграфічнай Літвы), Кіеўская, Полацкая, Падляшская (заходняя частка Беларусі з гарадамі Бельскам, Мельнікам і Драгічынам на Бугу) і Падолле.

Дамінуючае становішча ў дзяржаве займалі цэнтральныя землі. На іх была найбольшая колькасць вялікакняжскіх маёнткаў, найбольш тут было і маёнткаў буйных уплывовых феадалаў: Радзівілаў, Гальшанскіх, Слуцкіх, Друцкіх, Сапегаў, Глебавічаў, Глінскіх, Хадкевічаў, Кішкаў і інш. Гэтая тэрыторыя была параўнаўча густа заселена, адсюль збіралася асноўная частка арміі, з насельніцтва гэтых земляў браліся і галоўныя сродкі ў дзяржаўную казну. Феадалы гэтых земляў займалі пануючае становішча ў дзяржаве, у іхніх руках былі найбольш важныя органы дзяржаўнага кіраўніцтва і дзяржаўнай улады.

У гістарычнай літаратуры феадалы гэтых земляў называліся «літоўскімі» (ад назвы цэнтральнай часткі дзяржавы, а не паводле этнаграфічнай прыналежнасці), і некаторыя гісторыкі спрабавалі гісторыю Беларусі гэтага перыяду паказаць так, нібы беларускі народ прыгняталі не беларускія феадалы, а «чужыя» – літоўскія. Беларускі ж народ яны паказвалі як бяскласавы, з адных толькі сялян, таму адмаўлялі і існаванне беларускай дзяржавы.

шамыльковасць і шкоднасць такога пункту гледжання даказалі шмат якія вучоныя.

Класавае і саслоўнае дзяленне грамадства ў XVI ст. выразна праявілася і ў помніках права – перш за ўсё ў Статутах. Адзін з ідэолагаў беларускіх феадалаў Леў Іванавіч Сапега пісаў: «... *владзу і вольность у руках своих маем, а права сами себе творачы яко наибольшей можем волности своее во всем постерегаем, бо не только сосед а сполный наш обыватель в отчизне, але и сам господар пан наш жадное звирхности над нами заживати не может, одно только колько ему право допускает*» (Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 г. – Мн., 1989. – С. 47).

Словы Сапегі аб тым, што самі феадалы твораць пажаданае ім права і што нават вялікі князь абавязаны падпарадкоўвацца іх волі, не былі пустым выхваленнем, яны адлюстроўвалі сапраўдныя суадносіны класавых сіл у дзяржаве. У адпаведнасці з воляй феадалаў быў выдадзены і Статут 1566 г.

Паколькі асноўную частку ядра дзяржавы складалі беларускія землі, беларуская мова была прызнана за дзяржаўную на ўсёй тэрыторыі княства, а нормы права, пажаданыя і выгодныя беларускім феадалам, зрабіліся абавязковымі для ўсіх.

У арт. 2 раздз. 3 абвяшчалася захаванне ўсіх ільгот і прывілеяў, атрыманых шляхтай у ранейшыя часы. Важнае значэнне займелі нормы, што рэгулявалі парадак прыняцця новых законаў. Так, у арт. 2 раздз. 2 гаварылася, што гаспадар ні сам, ні сумесна з Радай не правамоцны вырашаць пытанні аб вайне і падатках. Іх мог вырашаць толькі сойм. Потым у гэтым жа артыкуле вызначаўся і склад сойма. У арт. 1 раздзела 3 гаспадар даваў абяцанне захоўваць Вялікае княства Літоўскае ва ўсёй яго славе, уладзе і «*в границах ни в чом не вменшати и о вшем*

примножати». А ў арт. 3 таго ж раздзела ён яшчэ абяцаў: «... Добра княства Литовскаго не уменьшым и то, што будеть через неприятелей того панства нашего отдалено разобрано и ку иному панству от того панства нашего коли кольвек упрошоно, ку Короне ку Мазовиу ку Прусам ку Ифлянтом, то за се ку власности того Великого князства привести привлацати и границы оправити обецуем».

Трэба сказаць, што для Жыгімонта Аўгуста гэтае абяцанне было пустым гукам, бо пасля ён парушыў не толькі яго, але і сваю ўрачыстую прысягу, якую даваў, уступаючы на прастол, – аб захаванні Вялікага княства Літоўскага ў цэласці.

Аналізуючы гэты артыкул, бачым, што сярод непрыяцеляў Вялікага княства Літоўскага называюцца Польшча (Карона) і Польская вобласць (Мазоўша).

У арт. 9 раздз. 3 далей развіта норма аб тым, што «*достоинствей духовных и свецких, городов, дворов и крунтов, староств в держаньи и пожываньи и вечностей жадных чужоземцом и заграничником ани суседом таго панства давати не маем*». Тым самым больш поўна і выразна была паўторана норма, раней выкладзеная ў Статуце 1529 г., якая забараняла даваць маёнткі і пасады «*чужаземцам*» і суседзям Вялікага княства Літоўскага. Вядома, гэтыя артыкулы былі ўнесены ў Статут 1566 г. насуперак волі польскіх феодалаў і самога караля, які ўсімі сіламі імкнуўся да ліквідацыі самастойнага існавання княства Літоўскага. Гэтая накіраванасць нормаў Статута супраць захопніцкіх тэндэнцый польскіх феодалаў – сведчанне памылковасці тэзіса некаторых гісторыкаў, якія сцвярджалі, нібыта дробная і сярэдняя шляхта Вялікага княства Літоўскага імкнулася да уніі з Польшчай і тым самым да ўключэння Вялікага княства Літоўскага ў склад Польшчы.

У Статут увайшлі некаторыя ўстарэлыя нормы, якія не адпавядалі новым эканамічным і палітычным адносінам. Яны былі своеасаблівай данінай мінуўшчыне, таму адразу ж пасля ўвядзення Статута ў дзеянне давялося ўносіць у яго некаторыя змены. Так, ужо ў чэрвені 1566 г. быў зменены арт. 1 раздз. 7. Паводле старой рэдакцыі гэтага артыкула права землеўладальніка-шляхціца распараджацца сваімі маёнткамі было абмежавана ў адносінах снадчышных (фамільных) маёнткаў. Уладальнік такога маёнтка меў права адчужаць, мінаючы сваіх родзічаў, толькі адну трэцюю частку сваіх маёнткаў, астатнія ж дзве трэція часткі можна было перадаць у заклад за суму, што не перавышала іх кошту, з правам выкупіць родзічам. Згодна ж з новай рэдакцыяй землеўладальнікі атрымалі поўнае права вольна распараджацца сваімі маёнткамі.

Наяўнасць некаторых архаічных нормаў у першапачатковай рэдакцыі Статута 1566 г. ніколькі не паніжала значэння гэтага гістарычнага помніка права.

Канстытуцыйныя нормы Статута былі накіраваны на абарону суверэнных правоў дзяржавы і інтарэсаў буйных феодалаў, гарантавалі ім правы і перавагі ў дзяржаўным кіраванні, садзейнічалі ўмацаванню іх становішча ў адносінах з феодаламі Польшчы, якія ўвесь час імкнуліся захапіць беларускія і ўкраінскія землі.

Пасля прыняцця Статута 1566 г. кадыфікацыя і сістэматызацыя ўласнага заканадаўства, заснаванага на звычайным праве, нашмат апярэдзіла падобную працу ў іншых феадальных дзяржавах. Гэта таксама сведчыць аб тым, што ў Вялікім княстве Літоўскім у той час грамадскія адносіны стаялі на даволі высокім узроўні і былі юрысты, падрыхтаваныя тэарэтычна і практычна, каб адлюстраваць і замацаваць гэтыя адносіны ў заканадаўстве, стварыўшы другі звод законаў.

Вялікія сацыяльныя і палітычныя змены, выкліканыя правядзеннем у жыццё аграрнай рэформы 1557 г. і далучэннем беларускага Падляшша і Украіны да Польшчы, ажыццёўленым паводле незаконнага распараджэння вялікага князя Літоўскага і караля Польскага Жыгімонта Аўгуста, а потым прымусовае падпісанне акта Люблінскай уніі 1 ліпеня 1569 г. выклікалі неабходнасць унесці новыя змены ў заканадаўства Вялікага княства Літоўскага. Дзеля гэтага ў 1569 г. была створана камісія, якая павінна была прывесці яго ў адпаведнасць з актамі Люблінскай уніі і канчаткова аформіць ліквідацыю княства як дзяржавы. Аднак гэтая камісія ніякіх слядоў працы не пакінула.

Пасля смерці караля Жыгімонта Аўгуста ў 1572 г. артыкулы акта Люблінскай уніі, накіраваныя на ліквідацыю Вялікага княства Літоўскага, былі фактычна забыты і не выконваліся. Гэтая дзяржава заставалася самастойнай, звязанай з Польшчай толькі тым, што быў адзін кароль і агульны сойм. У Вялікім княстве былі захаваны асобны ўрад, асобная армія і асобнае заканадаўства. Таму гэты ўрад і не лічыў патрэбным узгадняць нормы Статута з польскім правам аднаведна з настановай Люблінскага сойма.

Пасля смерці Жыгімонта Аўгуста ўзаемаадносіны паміж феадаламі Польшчы і Вялікага княства Літоўскага былі настолькі непрязныя, што нават не выключалася магчымасць разрыву саюза з Польшчай. Таму польскія феодальныя класы, далучыўшы да Польшчы Украіну і Падляшша, былі згодны ў той час з новым тлумачэннем акта Люблінскай уніі як саюзам дзвюх раўнапраўных дзяржаваў. Вядома, пры такім становішчы аднала і неабходнасць змяняць канстытуцыйныя нормы Статута. Тое ж, што камісія не пакінула ніякіх слядоў працы, можа сведчыць толькі аб тым, што і сама камісія пасля 1572 г. перастала існаваць.

Разам з тым вядома, што ў 1574 і 1578 гг. у Статут уносіліся змены і дадаткі згодна з пажаданнямі феодалаў Беларусі і Літвы, насуперак патрабаванням польскіх феодалаў. Яны не датычылі нормаў канстытуцыйнага права, а толькі судовага, крымінальнага і цывільнага.

У сувязі з барацьбой кіруючых колаў Беларусі і Літвы супраць зліцця з Польшчай вялікае значэнне надавалася захаванню свайго самастойнага права. Таму амаль на ўсіх соймах Вялікага княства абмяркоўваліся пытанні паляпшэння заканадаўства. Так, у 1579-1580 гг. быў падрыхтаваны і ў 1581 г. прыняты закон аб утварэнні Галоўнага суда – Галоўнага трыбунала. У гэты ж час пачалася праца па падрыхтоўцы новага праекта Статута.

Статут 1588 г. заканадаўча аформіў захаванне Вялікага княства Літоўскага як дзяржавы насуперак акту Люблінскай уніі. У гэтым галоўнае значэнне яго дзяржаўна-прававых нормаў. Складальнікі Статута не ўнеслі ў яго аніводнай нормы, якая б магла быць скарыстана на шкоду дзяржаўнай самастойнасці. Нормы дзяржаўнага права са Статута 1566 г. былі поўнасьцю перанесены ў Статут 1588 г., яны былі толькі крыху ўдакладнены і дапоўнены. Складальнікі новага Статута нібы не заўважылі ці не зразумелі акта Люблінскай уніі аб уключэнні Вялікага княства ў склад Польшчы. І такія адносіны да рашэння Люблінскага сойма 1569 г. – яскравае сведчанне таго, што шляхта княства, якая ўдзельнічала ў працы соймаў, ваража ставілася да зліцця з Польшчай. Шляхта хацела толькі такога злучэння, пры якім Вялікае княства Літоўскае заставалася б самастойным, г. зн. яна пагаджалася на цесны саюз дзвюх раўнапраўных дзяржаваў, а не на ліквідацыю апошняга. Статут 1588 г. быў падрыхтаваны ў час панавання вялікага князя і караля Стэфана Баторыя (1576-1586) на высокім тэарэтычным узроўні кваліфікаванымі правазнаўцамі,

працай якіх кіравалі А. Б. Валовіч і Л. І. Сапега. Яны займалі у той час адпаведна пасады канцлера і падканцлера Вялікага княства Літоўскага.

Сістэма Статута была складзена так разумна, што ў яго былі ўключаны нормы дзяржаўнага (канстытуцыйнага) права, чаго ў той час не было ні ў адной еўрапейскай дзяржаве, – адміністрацыйнага, ваеннага, судова-працэсуальнага, шлюбна-сямейнага і апякунскага, цывільнага, спадчыннага, зямельнага, ляснога і паляўнічага, крымінальнага.

У гэтым заканадаўчым акце адлюстраваліся дзяржаўна-прававыя ідэі таго часу і нават тыя, што апярэджвалі час, выявілася багатая прававая культура беларускага народа, бо складзены ён быў на беларускай мове і прававая лексіка была пакладзена ў яго аснову. Мовай Статута ганарыліся яго сучаснікі. Леў Іванавіч Сапега пісаў: *«Так кождый обыватель годен ест наганенья, который вольностью се фалить и прав своих умети и розумети не хочет, которым правом усю вольность свою обварованую маеть. А если которому народу встыд прав своих не умети, поготовю нам, которые необчым jakim языком, але своим власным права списанные маем и кождого часу, чого нам потреба ку отпору всякое кривды, ведати можем»* (Статут 1588 г. – С. 47-48).

Зацвярджэнне Статута адбылося пры незвычайных абставінах. Пасля смерці караля і вялікага князя Стэфана Баторыя, які памёр 12 снежня 1586 г., кандыдатамі на прастол у Рэчы Паспалітай былі рускі цар Фёдар Іаанавіч, якога падтрымлівалі праваслаўная шляхта Беларусі і Украіны, шведскі каралевіч Жыгімонт Ваза, за якога стаялі каталіцкае духавенства і значная частка феадалаў-католікаў, і аўстрыйскі эрцгерцаг Максіміліян. Але рускі цар хутка адмовіўся ад вылучэння сваёй кандыдатуры на трон, і галоўная барацьба разгарнулася паміж

прыхільнікамі Жыгімонта Вазы і Максіміліяна. Прадстаўнікі Вялікага княства, скарыстаўшы гэтую барацьбу і першымі даведаўшыся аб перамозе прыхільнікаў Жыгімонта, прапанавалі сваю падтрымку, калі толькі ён зацвердзіць Статут, на што Жыгімонт згадзіўся. 28 студзеня 1588 г., не ведаючы яшчэ аб перамозе сваіх прыхільнікаў, Жыгімонт сваёй граматай зацвердзіў Статут і абавязаўся *«права вольности и свободы их не только цело и непорушно держати, але што бы наболей примножати, справедливость и оборону чынити. Статут Великого князства Литовского новоправлений сим привилъем нашим ствержаем и всим станом Великого князства Литовского ку уживанью на вси потомные часы выдаем. Водле которого вже якосмы сами, господар, так и вси станы, обыватели Великого князства Литовского, заховатися маем»* (Статут 1588 г. – С. 43). Гэтай жа граматай Статут уведзіўся ў дзеянне з 6 студзеня 1589 г. А для таго, каб хутчэй можна было ім карыстацца, было загадана яго *«письмом польским и руским друковати»* з прыкладаннем да яго агульнадзяржаўных прывілеяў.

Аднак Статут быў выдадзены без грамат, бо, на думку Льва Сапегі, не ўсе яны былі на карысьць Вялікаму княству: у адных добрым быў пачатак, а сярэдзіна – кепскай, у другіх сярэдзіна – добрая, а пачатак або канец – дрэнныя.

Сістэматызацыя права, на аснове якой ствараўся Статут 1588 г., рабілася на новых прышчыпах, уласцівых для пераходнай эпохі ад Сярэдневякоўя да Новага часу і зараджэння буржуазных адносін: абмежаванне ўлады гасудара; намячаўся падзел ўлады, з-за чаго заканадаўчая ўлада замацоўвалася за соймам, выканаўчая – за вялікім князем і Радай, судовая – за вялікакняскім і галоўным судамі, а таксама за мясцовымі судамі; абвяшчэнне неабходнасці прытрымлівацца дзяржаўнага суверэнітэту насуперак ся-

